ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA INSON QADRI VA AXLOQIY MAS’ULIYAT MASALALARI

Jabborova Madinabonu Xolmurodovna

https://doi.org/10.5281/zenodo.24399939

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi, uning inson hayotiga ta’siri, inson qadri va axloqiy mas’uliyat masalalari keng yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellektning ta’lim, tibbiyot, iqtisodiyot va ijtimoiy hayotdagi imkoniyatlari, undan foydalanishda yuzaga keladigan axloqiy muammolar, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi, inson huquqlari va mustaqil fikrlashning ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada sun’iy intellekt inson uchun yordamchi vosita bo‘lishi, biroq insonning ma’naviy qadriyatlari va mas’uliyatini almashtira olmasligi asoslab berilgan.*

Kalit so‘zlar: *sun’iy intellekt, inson qadri, axloq, mas’uliyat, texnologiya, raqamli jamiyat, ma’naviyat,* inson huquqlari, ta’lim, axborot xavfsizligi.

KIRISH

XXI asr insoniyat tarixida ilm-fan, texnika va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davr sifatida alohida o‘rin egallaydi. Bugungi kunda inson hayotini kompyuterlar, internet, mobil qurilmalar va turli raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilish qiyin. Ayniqsa, so‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi jamiyat hayotida katta o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda.

Sun’iy intellekt bugungi kunda nafaqat texnik soha, balki falsafa, pedagogika, huquq, iqtisodiyot va axloqshunoslik fanlarining ham muhim tadqiqot mavzusiga aylangan. Chunki uning imkoniyatlari kengaygani sari inson va texnologiya o‘rtasidagi munosabatlar ham murakkablashib bormoqda.

Sun’iy intellekt insonlarga katta qulayliklar yaratadi, bilim olishni osonlashtiradi, ma’lumotlarni tez qayta ishlaydi va ko‘plab murakkab vazifalarni bajarishga yordam beradi. Biroq undan noto‘g‘ri foydalanish yolg‘on axborot tarqalishi, shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi, insonlarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu sababli bugungi davrda eng muhim masalalardan biri — sun’iy intellekt taraqqiyoti bilan inson qadri, axloqiy me’yorlar va ijtimoiy mas’uliyat o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashdir.

1. SUN’IY INTELLEKT TUSHUNCHASI VA UNING RIVOJLANISHI

Sun’iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining inson aqliy faoliyatiga xos ayrim vazifalarni bajarish imkoniyatini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Bunday tizimlar ma’lumotlarni tahlil qilish, o‘rganish, matn yaratish, tasvirlarni aniqlash, tarjima qilish va turli masalalarga yechim taklif etish imkoniyatiga ega.

Sun’iy intellekt tushunchasi XX asrning o‘rtalarida ilmiy muomalaga kirib kelgan. 1956-yilda AQSHning Dartmut kollejida o‘tkazilgan ilmiy anjuman sun’iy intellekt tadqiqotlarining shakllanishida muhim bosqich bo‘lgan. Ushbu yo‘nalishning rivojlanishiga Alan Tyuring, Jon Makkarti va boshqa olimlar katta hissa qo‘shgan. Dastlab sun’iy intellekt oddiy hisob-kitoblar va mantiqiy amallarni bajarishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, bugungi kunda u murakkab matnlar yaratish,

inson nutqini tushunish, tibbiy ma’lumotlarni tahlil qilish va ilmiy izlanishlarga ko‘maklashish darajasiga yetdi. Hozirgi vaqtda ChatGPT, Google Gemini, Microsoft Copilot kabi tizimlar sun’iy intellektning keng tarqalgan namunalaridir. Ular insonlarga ma’lumot topish, savollarga javob olish, tarjima qilish va yangi g‘oyalar ishlab chiqishda yordam bermoqda.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, sun’iy intellekt inson kabi ong, vijdon va axloqiy mas’uliyatga ega ekanligi isbotlangan emas. U mavjud ma’lumotlar va o‘rgatilgan algoritmlar asosida natijalar ishlab chiqaradi.

2. SUN’IY INTELLEKTNING INSON HAYOTIDAGI O‘RNI

Sun’iy intellekt zamonaviy hayotning ko‘plab yo‘nalishlariga kirib kelgan. Uning asosiy afzalligi inson mehnatini yengillashtirish, vaqtni tejash va ma’lumotlarni qayta ishlash samaradorligini oshirishdan iborat.

Ta’lim sohasida. Sun’iy intellekt o‘quvchi va talabalarga murakkab mavzularni tushunish, chet tillarini o‘rganish, matnlarni tahlil qilish va bilimlarini mustahkamlashda yordam beradi.

O‘qituvchilar undan dars materiallari tayyorlash, topshiriqlar ishlab chiqish va o‘quv jarayonini tashkil etishda foydalanishlari mumkin.

Biroq talaba barcha topshiriqlarni sun’iy intellekt yordamida bajarib, mustaqil fikrlashdan uzoqlashmasligi kerak. Chunki ta’limning asosiy maqsadi faqat tayyor javob olish emas, balki bilim, tafakkur va dunyoqarashni rivojlantirishdir.

Tibbiyot sohasida. Sun’iy intellekt tibbiy tasvirlarni tahlil qilish, ayrim kasallik belgilarini aniqlash, bemorlar haqidagi ma’lumotlarni tartibga solish va shifokorlarga qaror qabul qilishda yordam berishi mumkin. Lekin bemorning salomatligi bilan bog‘liq yakuniy qarorlar malakali tibbiyot mutaxassislari tomonidan qabul qilinishi zarur.

Iqtisodiyot sohasida. Korxona va tashkilotlarda ma’lumotlarni tahlil qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, mijozlar bilan ishlash va xizmatlar sifatini oshirishda sun’iy intellektdan foydalanilmoqda.

Kundalik hayotda. Telefonlardagi ovozli yordamchilar, avtomatik tarjimonlar, navigatsiya tizimlari va internetdagi tavsiya algoritmlari insonlarning kundalik ishlarini yengillashtirmoqda.

Demak, sun’iy intellekt inson hayotining ko‘plab jabhalarida foydali vositaga aylanmoqda.

Ammo uning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega.

3. SUN’IY INTELLEKT DAVRIDA INSON QADRI MASALASI

Inson qadri — bu har bir insonning hayoti, sha’ni, qadr-qimmati, huquqlari, erkinligi va shaxs sifatidagi ahamiyatini tan olish demakdir. Inson qadri jamiyatning eng muhim ma’naviy va axloqiy tamoyillaridan biridir.

Sun’iy intellekt rivojlanayotgan davrda inson qadri masalasi yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Chunki texnologiyalar ayrim vazifalarni insondan tezroq va samaraliroq bajarishi mumkin. Lekin bu holat insonning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati kamayishini anglatmaydi.

Inson faqat mehnat qiluvchi yoki ma’lumot ishlab chiqaruvchi mavjudot emas. U his-tuyg‘u, mehr-oqibat, vijdon, orzu, maqsad va ma’naviy qadriyatlarga ega bo‘lgan shaxsdir.

Masalan, sun’iy intellekt insonning savollariga javob berishi, matn yozishi yoki ma’lumotlarni tahlil qilishi mumkin. Ammo insoniy mehr, chinakam hamdardlik, vijdon va axloqiy tanlovning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi.

Shuning uchun texnologiyalar inson manfaatlariga xizmat qilishi, inson esa ularning imkoniyatlaridan foydalanishda o‘z qadriyatlarini saqlab qolishi lozim.

Inson qadri quyidagi tamoyillar orqali namoyon bo‘ladi:

- Har bir insonning huquq va erkinliklarini hurmat qilish.
- Shaxsiy hayot va ma’lumotlar daxlsizligini ta’minlash.
- Insonlarni millati, jinsi, yoshi yoki ijtimoiy holatiga qarab kamsitmaslik.
- Har bir inson uchun teng imkoniyatlar yaratish.
- Insonning mustaqil fikrlashi va erkin tanlovini qo‘llab-quvvatlash.

4. SUN’IY INTELLEKT VA AXLOQIY MAS’ULIYAT

Axloqiy mas’uliyat — insonning o‘z xatti-harakatlari, qarorlari va ularning oqibatlarini anglab yetishi hamda ular uchun javobgarlikni his qilishidir.

Sun’iy intellektdan foydalanishda ham axloqiy mas’uliyat muhim o‘rin tutadi. Chunki texnologiya qanday maqsadda va qanday usulda qo‘llanilishi ko‘p jihatdan insonning o‘ziga bog‘liq.

Birinchidan, sun’iy intellektdan yolg‘on axborot tarqatish, boshqa insonlarning sha’niga zarar yetkazish yoki ularni aldash maqsadida foydalanish axloqiy jihatdan noto‘g‘ridir.

Ikkinchidan, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish zarur. Insonlarning fotosuratlari, telefon raqamlari, manzillari va boshqa shaxsiy ma’lumotlaridan ularning roziligisiz foydalanish jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Uchinchidan, sun’iy intellekt tomonidan berilgan ma’lumotlarni tekshirish kerak. Chunki ushbu tizimlar ba’zan noto‘g‘ri, eskirgan yoki asossiz ma’lumotlarni ham taqdim etishi mumkin.

To‘rtinchidan, sun’iy intellektdan foydalanishda halollik tamoyiliga rioya qilish lozim.

Masalan, ilmiy maqola, referat yoki mustaqil ish tayyorlashda undan yordamchi vosita sifatida foydalanish mumkin, ammo o‘zlashtirilgan ma’lumotlarni tekshirish va manbalarni ko‘rsatish muhimdir.

Demak, sun’iy intellektdan foydalanish nafaqat texnik bilim, balki yuksak axloqiy madaniyatni ham talab qiladi.

5. SUN’IY INTELLEKT RIVOJLANISHI BILAN BOG‘LIQ MUAMMOLAR

Sun’iy intellektning rivojlanishi ko‘plab imkoniyatlar bilan birga ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Birinchi muammo — noto‘g‘ri axborot. Sun’iy intellekt ba’zan haqiqatga mos kelmaydigan ma’lumotlarni ishonchli shaklda taqdim etishi mumkin. Shu sababli har qanday ma’lumotni boshqa ishonchli manbalar orqali tekshirish zarur.

Ikkinchi muammo — shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi. Raqamli tizimlardan foydalanish davomida insonlarning shaxsiy ma’lumotlari to‘planishi va qayta ishlanishi mumkin. Bu ma’lumotlarning himoyalanishi juda muhimdir.

Uchinchi muammo — mustaqil fikrlashning susayishi. Agar inson barcha savollariga tayyor javob kutsa, izlanish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari yetarlicha rivojlanmasligi mumkin.

To‘rtinchi muammo — mehnat bozoridagi o‘zgarishlar. Ayrim takroriy vazifalarning avtomatlashtirilishi ba’zi kasblarning mazmunini o‘zgartirishi mumkin. Shu sababli insonlar yangi bilim va ko‘nikmalarni egallab borishlari kerak.

Beshinchi muammo — adolatsizlik va kamsitish. Agar sun’iy intellekt noto‘g‘ri yoki bir tomonlama ma’lumotlar asosida o‘rgatilgan bo‘lsa, uning qarorlarida ham adolatsizlik yuzaga kelishi mumkin.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun texnologik rivojlanish bilan bir qatorda huquqiy nazorat, axloqiy tamoyillar va raqamli savodxonlikni rivojlantirish talab etiladi.

6. SUN’IY INTELLEKT VA YOSHLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYASI

Bugungi yoshlar raqamli texnologiyalar rivojlangan muhitda voyaga yetmoqda. Ular sun’iy intellekt yordamida bilim olish, ijod qilish, yangi kasblarni o‘rganish va dunyoqarashini kengaytirish imkoniyatiga ega.

Biroq yoshlarning texnologiyalardan foydalanishida ma’naviy tarbiya muhim o‘rin tutadi.

Chunki bilimli bo‘lish bilan birga halol, mas’uliyatli, adolatli va vatanparvar inson bo‘lish ham zarur.

Yoshlar sun’iy intellektdan foydalanishda quyidagi qoidalarga amal qilishlari maqsadga muvofiq:

1. Har bir ma’lumotni tanqidiy fikrlash asosida baholash.
2. Tayyor javoblarga to‘liq qaram bo‘lib qolmaslik.
3. Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish.
4. Boshqa insonlarning mehnati va mualliflik huquqini hurmat qilish.
5. Texnologiyalardan foydali va ezgu maqsadlarda foydalanish.
6. O‘z bilim va qobiliyatlarini doimiy rivojlantirish.

Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida talabalar sun’iy intellektdan foydalanish madaniyatini o‘rganishlari kerak. Bu kelajakda raqobatbardosh, bilimli va mas’uliyatli mutaxassis bo‘lib yetishishlariga yordam beradi.

7. SUN’IY INTELLEKT RIVOJLANISHIDA INSON VA JAMIYATNING MAS’ULIYATI

Sun’iy intellektdan xavfsiz va samarali foydalanish faqat bitta insonning emas, balki butun jamiyatning vazifasidir.

Davlat sun’iy intellekt sohasida inson huquqlarini himoya qiluvchi qonunlar va me’yorlarni takomillashtirishi kerak. Ta’lim muassasalari esa yoshlarga raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi va axloqiy foydalanish qoidalarini o‘rgatishi lozim.

Texnologiyalarni ishlab chiquvchi mutaxassislar ham o‘z mahsulotlarining jamiyatga ta’sirini hisobga olishlari zarur. Ular xavfsizlik, shaffoflik, adolatlilik va inson manfaatlarini asosiy mezon sifatida qabul qilishlari kerak.

2021-yilda UNESCO tomonidan sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalar qabul qilingan.

Ushbu hujjatda inson huquqlari, qadr-qimmat, adolat, shaffoflik va inson nazoratining ahamiyati ta’kidlangan.

Bu esa sun’iy intellekt taraqqiyoti faqat texnik yutuqlar bilan emas, balki insoniyatning ma’naviy va axloqiy rivojlanishi bilan ham bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. U inson hayotini yengillashtirish, ta’lim sifatini oshirish, tibbiyot va iqtisodiyot sohalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Shu bilan birga, sun’iy intellektdan foydalanish inson qadri, huquqlari, erkinligi va axloqiy mas’uliyatiga zarar yetkazmasligi kerak. Texnologiyaning rivojlanishi insoniylik, mehr-oqibat, halollik va adolat kabi qadriyatlarni chetga surmasligi lozim.

Menimcha, kelajakda eng muhim masala sun’iy intellektni insonning raqibi sifatida emas, balki uning bilim va imkoniyatlarini kengaytiruvchi yordamchi vosita sifatida qo‘llashdan iborat.

Chunki texnologiya qanchalik rivojlanmasin, inson qadri va ma’naviy fazilatlar jamiyat taraqqiyotining asosiy mezoni bo‘lib qoladi.

Shunday ekan, sun’iy intellekt davrida har bir inson nafaqat zamonaviy texnologiyalarni bilishi, balki ulardan to‘g‘ri, oqilona va mas’uliyat bilan foydalanishni ham o‘rganishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.
2. UNESCO. Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiyalar. – 2021.
3. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson.
4. Turing A. Computing Machinery and Intelligence. – 1950.
5. Floridi L. The Ethics of Artificial Intelligence. – Oxford University Press.
6. Falsafa asoslari. Oliy ta’lim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanma.
7. Axborot texnologiyalari va raqamli iqtisodiyotga oid ilmiy manbalar.